

Pedeutologická problematika

Pracovní podmínky učitelů a syndrom vyhoření

Milan Polák

Abstrakt: V příspěvku shrnuje autor poznatky vyplývající z dotazníkového šetření zaměřeného na syndrom vyhoření u učitelů českého jazyka ze základních škol. Pojmenovává některé příčiny, jež vedly ke zhoršení výsledků ve sledované oblasti v roce 2003. V návaznosti potom navrhuje možná opatření, která jsou již realizována ve vyspělých zemích. Jako klíčová se jeví pro autora potřeba dalšího vzdělávání učitelů.

Klíčová slova: učitelská profese, koncepce vzdělávání, učitel českého jazyka, pracovní podmínky, dotazníkové šetření, syndrom vyhoření, příčiny, opatření, další vzdělávání učitelů

Úvod

Učitelská profese patří nejen k nejvýznamnějším povoláním z hlediska dlouhodobého rozvoje každé společnosti, ale také k jednomu z nejkomplexnějších a nejnáročnějších povolání. V našich hromadných sdělovacích prostředcích se ovšem hovoří o práci pedagogů většinou pouze příležitostně, a to v souvislosti se začínajícími prázdninami apod. Dalším vděčným tématem jsou pro naše média především zprávy s nádechem senzace či skandálu. Nedostatek objektivních informací z oblasti vzdělávání potom vede u laické veřejnosti mj. k podceňování práce učitelů.

Ještě vážnější důsledky však má pro naše školství neznalost problematiky školství mezi politiky – poslanci, senátory a členy vlády. Dokladem tohoto neuspokojivého stavu je také fakt, že doposud nebyla vytvořena koncepce vzdělávání, jež by měla dlouhodobou podporu napříč politickým spektrem a byla zajištěna také finančně.

Jedním z dílčích problémů, jemuž doposud nebyla odpovědnými orgány věnována prakticky žádná pozornost, jsou také pracovní podmínky učitelů

a pedagogických pracovníků – existuje ovšem řada výzkumů a prací, jež na neuspokojivou situaci v této oblasti upozorňují a jejichž výsledky jsou alarmující (např. Blížkovský, Kučerová, Kurelová a kol., 2000). Zjištěné nedostatky totiž negativně ovlivňují pracovní výkony pedagogů a ve svém důsledku mohou vést k syndromu vyhoření, tzv. burnout efektu.

V roce 1998 bylo realizováno mezi učiteli českého jazyka na základních školách dotazníkové šetření, jež byl zaměřeno mj. také na syndrom vyhoření. Z analýzy a srovnání vzdělávacích programů, učebnic a výstupů z českého jazyka na konci základní školy vyplynuly závažné nedostatky v současné koncepci vyučování českého jazyka na základní škole, které se negativně projevují v práci učitelů a patří také mezi příčiny syndromu vyhoření (podrobněji Polák, 2002). V rámci řešení dílčího projektu grantového úkolu¹ jsme se rozhodli provést v letech 2002–2003 další dotazníkové šetření zaměřené na syndrom vyhoření a srovnat dosažené výsledky s předchozím stavem.

Výsledky šetření

1 Koncepce výzkumu a zvolené metody zpracování

1.1 Vznik dotazníku a jeho distribuce

Obsah dotazníku vychází z předchozí práce autora (Polák, 2002). Jeho rozsah je ovšem omezen a otázky jsou zaměřeny na některé další faktory týkající se pracovních podmínek učitelů. Společnou část šetření tvoří dva dotazníky zaměřené na syndrom vyhoření. Dotazník byl mezi učiteli v průběhu dílčích výzkumů distribuován vždy třemi způsoby:

- na pracovních seminářích a setkáních s učiteli českého jazyka (v rámci moravského regionu),
- prostřednictvím studentů 3. ročníku PdF UP v Olomouci v rámci jejich souvislé pedagogické praxe (převážně v Olomouci a blízkém okolí),
- prostřednictvím studentů 2. ročníku rozšiřujícího studia českého jazyka (také mimo moravský region).

V souladu s cíli výzkumu byly užity metody řízeného rozhovoru s učiteli a dotazníkového šetření.

1.2 Charakteristika zkoumaného souboru učitelů

Celkově se do našeho výzkumu syndromu vyhoření, realizovaného v letech 1998, 2002 a 2003, zapojilo 218 učitelů českého jazyka ze základních škol. Jejich další charakteristiky nabízíme v následujících tabulkách.

¹Jde o grantový úkol GAČR č. 406/02/1113 *Evaluační pedagogické výzkumy a jejich metody*, řešitel a koordinátor prof. M. Chráska.

Tab. 1: Respondenti podle délky praxe (v závorce za letopočtem celkový počet respondentů)

	1998 (150)		2002 (75)		2003 (93)	
	počet	% podíl	počet	% podíl	počet	% podíl
do 4 let	18	11,5	11	14,5	12	13,0
5–15 let	39	25,0	19	25,5	21	22,5
16–26 let	48	30,5	27	36,0	39	42,0
27–40 let	51	33,0	18	24,0	21	22,5

Tab. 2: Další údaje o respondentech

	1998		2002		2003	
	počet mužů	9	5,7 %	6	8,0 %	7
počet žen	147	94,3 %	69	92,0 %	86	92,5 %
průměrný věk respondentů	42,5 roku		41,5 roku		43,5 roku	
věkové rozpětí respondentů	23–59 let		24–57 let		23–60 let	
průměrná délka praxe	20,0 let		17,8 let		21,0 let	
rozpětí praxe	1–40 let		1–37 let		1–40 let	

Právě charakteristiky obsažené v těchto přehledech mohou být podle našeho názoru východiskem pro interpretaci výsledků syndromu vyhoření (viz dále).

2 Výsledky šetření zaměřeného na syndrom vyhoření

2.1 Vyhodnocení dotazníku A

Dotazník byl převzat z publikace *Antistresový program pro učitele* (Hennig a Keller, 1995). Skládá se z dvaceti čtyř výpovědí (výroků), které se týkají účinků stresu a syndromu vyhoření v oblasti kognitivní, emocionální, tělesné a sociální. Každá položka je bodována podle četnosti výskytu (0–4 body), maximum v každé rovině je 24, v celém testu 96 bodů. Z dotazníku tedy můžeme vyčíst svůj **individuální stresový profil** v každé rovině.

2.1.1 Srovnání výsledků výzkumů realizovaných v letech 1998, 2002 a 2003

V souladu s cíli našeho výzkumu jsme provedli nejprve vyhodnocení v rámci jednotlivých rovin (podrobněji Polák, 2003). V našem příspěvku nabízáme srovnání s výsledky výzkumu uskutečněného pomocí tohoto dotazníku v roce 1997 Milotou Zelinovou z PdF UK v Bratislavě. Autorka se zaměřila na celková skóre v jednotlivých rovinách, nezabývala se jednotlivými položkami. Její vzorek tvořilo 102 učitelů základní školy (21 mužů a 81 žen), jejichž průměrný věk byl 41 let.

Tab. 3: Jednotlivé roviny podle průměrného skóre (rozpětí 0–16)

	A		B		C		D	
	prům.	poř.	prům.	poř.	prům.	poř.	prům.	poř.
Rovina kognitivní	8,24	3	8,20	3	7,1	3	8,35	3
Rovina citová	12,81	1	10,70	1	9,25	2	12,35	1
Rovina tělesná	8,48	2	9,90	2	9,35	1	10,1	2
Rovina sociální	7,71	4	5,93	4	5,75	4	7,52	4
celkový průměr	37,24	2	34,40	3	31,5	4	37,35	1

A – výzkum PdF UK (1997), B – náš výzkum (1998), C – náš výzkum (2002),
D – náš výzkum (2003)

Z uvedeného přehledu je zřejmé, že dlouhodobě učitelé strádají nejvíce v rovině citové. Nejvyššího průměru dosáhla v této oblasti položka č. 18 *Trpím nedostatkem uznání a ocenění*. Z rozhovorů s učiteli vyplynulo, že jim stále vadí nejen neodpovídající platové podmínky ve školství, ale také nedostatek objektivního hodnocení práce pedagogů ze strany nadřízených i médií.

Nejvyššího skóre v celém dotazníku dosahovala položka č. 3 *Připadám si fyzicky „vyždímaný(á)“*. Tento fakt zcela určitě souvisí s psychickou náročností učitelské profese. Pokud není kompenzována jinými aktivitami, vede k duševní únavě a následně i pocitu fyzické vyčerpanosti.

2.2 Vyhodnocení dotazníku B

Tento dotazník byl převzat z publikace *Jak se bránit pracovnímu vyčerpání* (Potterová, 1997) a slouží ke stanovení stadia syndromu vyhoření u pracovníků různých profesí. Obsahuje celkem 25 položek, každá je bodována podle četnosti výskytu (1–5 bodů, maximum 125).

Tab. 4: Učitelé a stadium vyhoření (rozpětí 25–125)

Body	Hodnocení	1998 (150)		2002 (75)		2003 (93)	
		počet	% podíl	počet	% podíl	počet	% podíl
méně než 39	Výborné	30	20,0	19	25,35	16	17,20
39–50	Dobré, uspokojivé	49	32,7	32	42,70	26	27,95
51–75	Špatná norma s nutnou prevencí	65	43,3	19	25,35	45	48,40
76–100	Vyhořívání	6	4,0	4	5,30	4	4,30
více než 100	Vyhoření	0	0,0	1	1,30	2	2,15
průměr celkem		50,30		47,85		53,50	
minimum a maximum		28–93		28–112		30–114	

Zjištěné výsledky nejsou nijak povzbudivé – zatímco ve výzkumu z roku

1998 se přes 47 % respondentů, tedy téměř polovina, nacházelo v rizikové oblasti syndromu vyhoření (třetí až páté stadium) a šetření v roce 2002 dopadlo o něco lépe (v rizikové oblasti 32 % respondentů), došlo v tomto ohledu v roce 2003 k výraznému zhoršení, neboť téměř 55 % respondentů se nachází v rizikové oblasti. Příčin tohoto stavu může být více, jednou z nich může být vyšší průměrný věk respondentů a délka praxe. Nejvíce se ale podle našeho názoru do tohoto stavu promítla neuspokojivá situace ve školství spojená s jeho financováním z počátku školního roku 2003/2004, jež vyvrcholila jednodinovou stávkou na základních a středních školách. Dalším dlouhodobým negativním faktorem v uplynulém roce byla podle učitelů také nejasná situace v koncepci našeho vzdělávání, související zejména se zaváděním Rámcového vzdělávacího programu pro základní školství. Učitelé ani vedení škol nejsou o zamýšlené změně patřičně informováni, odtud pramení jejich nejistota a často i skepse.

3 Navrhovaná opatření

Kromě opatření, jež vyplývají zejména ze srovnání se situací ve vyspělých zemích a vedou ke zlepšení pracovních podmínek učitelů (jde například o zavedení tzv. sabatiklu, motivujícího kariérního řádu, funkci asistentů na školách, zvýšenou péči o zdraví učitelů apod.), *vyustává jako jeden ze základních problémů další vzdělávání učitelů*. To by totiž mělo být vzhledem k plánovaným změnám v našem systému vzdělávání zaměřeno nejenom na prevenci negativních společenských jevů (drogy, šikana apod.) a hygienu práce učitelů, ale *zejména na osvojení si nových metod a forem práce*.

Literatura

- BLÍŽKOVSKÝ, B., KUČEROVÁ, S., KURELOVÁ, M., a kol. *Středoevropský učitel na prahu učící se společnosti 21. století*. Brno: Konvoj, 2000.
- HENNIG, C., KELLER, G. *Antistresový program pro učitele*. Praha: Portál, 1995.
- POLÁK, M. *Učitel českého jazyka a současná základní škola*. Olomouc: Vydavatelství UP, 2002.
- POLÁK, M. Učitelé českého jazyka a syndrom vyhoření. In CHRÁSKA, M., TOMANOVÁ, D., HOLOUŠOVÁ, D. *Klíma současné české školy*. Sborník příspěvků z 11. konference ČPdS. Brno: Konvoj, 2003, s. 266–272.
- POTTEROVÁ, B. A. *Jak se bránit pracovnímu vyčerpání*. Olomouc: Votobia, 1997.
- ZELINOVÁ, M. Učitel a burnout efekt. *Pedagogika*, 1998, roč. 48, č. 2, s. 164–169.

POLÁK, M. Pracovní podmínky učitelů a syndrom vyhoření. *Pedagogická orientace* 2004, č. 1, s. 69–73. ISSN 1211-4669.

Adresa autora: Mgr. Milan Polák, Ph. D., Katedra českého jazyka a literatury, Pedagogická fakulta Univerzity Palackého, Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc